

*Г. І. Басава
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
(г. Мінск, Рэспубліка Беларусь)*

**КАРЦІНА СВЕТУ І МОЎНАЯ АСОБА:
УНІВЕРСАЛЬНАЕ І НАЦЫЯНАЛЬНАЕ
Ў МІЖКУЛЬТУРНЫХ УЗАЕМАДЗЕЙНЯХ**

У сваёй практычнай дзейнасці чалавек звязаны з акалячым светам не непасрэдна, а праз рэпрэзентацыі свету, кагнітыўныя карціны і мадэлі. Уяўленне пра свет – гэта яго асэнсаванне і інтэрпрэтацыя, пры гэтым карціна свету – асаблівы від светаадчування, вобразнае, пачуццёвае ўяўленне пра з’явы прыроды і грамадскае жыццё. Важнейшыя кампаненты культурнай карціны свету – прастора, час, лёс, суаднесенасць часткі і цэлага, пачуццёвага і трансцэндэнтнага і інш. У сукупнасці гэтыя паняцці ўтвараюць своеасаблівыя каардынаты, пры пасрэдніцтве якіх носьбіты пэўнай культуры ўспрымаюць і ўсведамляюць свет. Культурная карціна свету рэалізуецца ў розных семіятных уасабленнях, скаардынаваных паміж сабой у адзіную ўніверсальную знакава-сімвалічную сістэму пэўнай культуры. Культурная карціна свету адрозніваецца ў розных народаў, што абумоўлена сукупнасцю фактараў: геаграфіяй, кліматычнымі ўмовамі, асаблівасцямі гістарычнага шляху, рэлігійнымі ўяўленнямі, ладам жыцця, традыцыямі, звычаямі і інш.

Так, напрыклад, на Мадагаскары пахаванне адлюстроўвае ацэнку дасягнутага пры жыцці чалавекам статусу і павагу да памерлага. Таму для развіцця з аднымі прыходзяць сотні, а часам і тысячы людзей, а да іншых – адзінкі. У некаторых народаў развіццё з нябожчыкам доўжыцца некалькі тыдняў. І, наадварот, у сучаснай Беларусі пахаванне доўжыцца некалькі гадзін. Рознае стаўленне да адной і той жа падзеі ў розных народаў можна растлумачыць толькі адрозненнямі іх культурных карцін свету, у якіх гэта падзея мае розную каштоўнасць і значэнне (напрыклад, святкаванне вясельля і народзін). Гэта азначае, што кожная культура характарызуецца спецыфічнымі сістэмамі бачання і ўспрымання свету. Яны фарміруюцца ў працэсе практычнай дзейнасці людзей, на аснове іх уласнага вопыту і традыцый, атрыманых у спадчыну ад папярэдніх пакаленняў.

Аднак карціна аб’ектыўнага свету, узноўленая ў свядомасці асобнага чалавека (групы, калектыву ці супольнасці) з прычыны яго індывідуальных ці нацыянальна-культурных асаблівасцей непазбежна набывае суб’ек-

тыўны характар, што замацоўваецца з дапамогай лінгвістычных сродкаў у працэсе яе адлюстравання ў моўнай карціне свету. Іншымі словамі, абавязковай умовай існавання, сацыяльнага функцыянавання карціны свету з’яўляецца яе матэрыялізацыя з дапамогай мовы. Можна сказаць, мова не проста адлюстроўвае свет, яна будзе яго ў нашай свядомасці, канструюе іншую рэальнасць, з якой чалавек сутыкаецца перш, чым з прадметамі рэчаіснасці. Чалавек бачыць свет такім, якім ён яго называе. Таму людзі, якія размаўляюць на розных мовах, бачаць свет па-рознаму.

«Тэрмін „моўная карціна свету”, – як адзначае В. А. Маслава, – гэта не больш, чым метафара, бо ў рэальнасці спецыфічныя асаблівасці нацыянальнай мовы, у якіх зафіксаваны ўнікальны грамадска-гістарычны вопыт пэўнай нацыянальнай супольнасці, ствараюць для носьбітаў гэтай мовы не якую-небудзь іншую, непаўторную карціну свету, адрозную ад аб’ектыўнай, а толькі спецыфічную афарбоўку гэтага свету, абумоўленую нацыянальнай значнасцю прадметаў, з’яў, працэсаў, выбіральнасцю адносінаў да іх, якая спараджаецца спецыфікай дзейнасці, ладу жыцця і нацыянальнай культурай дадзенага народа»[2, с. 50–51]. У моўнай карціне свету кожнае слова адлюстроўвае не сам прадмет або з’яву рэчаіснасці, а бачанне носьбіта мовы, якое складаецца на аснове ўжо існуючых уяўленняў. Гэта глумачыцца тым, што шлях ад рэальнага свету да паняцця і выражэння гэтага паняцця ў слове ў розных народаў розны і дэтэрмінаваны рознымі прыроднымі, кліматычнымі ўмовамі, а таксама розным сацыяльным акружэннем. З прычыны гэтых акалічнасцей у кожнага народа свая гісторыя, свая культурная і моўная карціна свету. Пры гэтым культурная карціна свету заўсёды больш багатая, чым моўная, але менавіта ў мове культурная карціна свету рэалізуецца, вербалізуецца, захоўваецца і перадаецца з пакалення ў пакаленне [3, с. 17].

Асабліва значнымі для рэканструявання нацыянальнай моўнай карціны свету аказваюцца найбольш культурна і псіхалагічна маркіраваныя з’явы – вобразныя і экспрэсіўныя пласты мовы, уласныя імёны, гукапераймальная і канататыўная лексіка. Слова як лексічная адзінка суадносіцца з прадметам або з’явай рэальнага свету, аднак у розных культурах гэта суаднесенасць можа быць рознай, паколькі адрозніваюцца як самі гэтыя прадметы або з’явы, так і культурнае ўяўленне пра іх. Да прыкладу, калі беларус бачыць два колеры – сіні і блакітны, то англічанін – адзін – blue. Ці, наадварот, англічанін бачыць два прадметы – foot і leg, а беларус толькі адзін – нагу. Такім чынам, мова навязвае чалавеку пэўнае бачанне свету. Адзін і той жа фрагмент рэальнасці, адно і тое ж паняцце мае

варыянтныя формы выяўлення ў розных мовах – больш ці менш поўныя. Шматлікія спосабы прадстаўлення свету ў розных народаў абумоўлены шэрагам фактараў: сацыяльнымі, культурнымі, этнапсіхалагічнымі, прыроднымі. Гэтым, напрыклад, тлумачыцца наяўнасць вялікай колькасці лексічных адзінак для абазначэння снегу ў паўночных народаў, назваў вярблюда, рысу на Усходзе, назваў бусла ў беларусаў і інш.

Падобна таму, як у культуры кожнага народа адбіваюцца агульначалавечыя і этнацыянальныя кампаненты, так і ў моўнай карціне адлюстроўваюцца як агульныя, універсальныя кампаненты культуры, так і своеасаблівыя культуры пэўнага народа. Міжкультурнае падабенства моўных карцін у зносінах людзей праяўляецца ў тым, што ва ўсіх мовах адрозніваюць таго, хто гаворыць, слухае і назірае, усе мовы адрозніваюць пытанні і сцвярджэнні, ва ўсіх мовах ёсць мадальныя і эмацыянальныя ацэнкі таго, пра што ідзе гаворка. Універсальныя значэнні, якія аднолькава ўсведамляюцца ўсімі людзьмі ў свеце незалежна ад культуры, ствараюць аснову для міжкультурнай камунікацыі, без чаго міжкультурнае ўзаемаразуменне практычна немагчыма.

Асноўным суб'ектам моўнай карціны свету з'яўляецца моўная асоба. У міжкультурнай камунікацыі яна разглядаецца як спецыфічны тып камуніканта, які валодае культурнай ідэнтычнасцю, прытрымліваецца моўных, паводнічкіх і камунікатыўных норм сваёй культуры і здольны да эфектыўнага міжкультурнага ўзаемадзеяння. Можна вылучыць пяць асноўных кампанентаў моўнай асобы:

- 1) моўная здольнасць як патэнцыяльная здольнасць індывіда да моўнай формы зносін;
- 2) камунікатыўная запатрабаванасць як суб'ектыўная неабходнасць удзельнікаў зносін дасягнуць паразумення;
- 3) камунікатыўная кампетэнтнасць як сукупнасць навыкаў і ўменняў для ажыццяўлення зносін з дапамогай моўных сродкаў;
- 4) моўная свядомасць як адлюстраванне аб'ектыўнага свету ў паняццях, вобразах і знаках;
- 5) маўленчыя паводзіны як усвядомленая ці неўсвядомленая сістэма ўчываў, накіраваных на эфектыўнае ўзаемадзеянне з партнёрамі.

Такім чынам, у агульным сэнсе моўная асоба – гэта асоба, якая выўляе сябе ў маўленчай дзейнасці і валодае шматузроўневай і шматкампанентнай структурай. Моўная асоба з'яўляецца найважнейшай катэгорыяй, паколькі адлюстроўвае агульначалавечыя і нацыянальныя, сацыяльныя і індывідуальныя, духоўныя і фізічныя і г. д. Кожная моўная асоба ўнікаль-

ная, валодае ўласным арсеналам ведаў мовы і яе асаблівасцямі. Моўная асоба валодае культурна абумоўленай ментальнасцю, карцінай свету і сістэмай каштоўнасцей, бо праз мову атрымлівае інфармацыю пра сусвет, грамадства і культуру, носьбітам якой з’яўляецца. Акрамя таго, авалоданне мовай – галоўная ўмова сацыялізацыі і інкультурацыі чалавека. Менавіта праз сферу мовы індывід можа адчуць прыналежнасць да свету і свайго этнасу, зразумець сваю культурна-гістарычную ідэнтычнасць.

Валоданне мысленчымі мадэлямі ці «ментальна-культурнымі схемамі», нават простае веданне іх маркёраў, «цэтлікаў» ёсць неабходная ўмова авалодання мовай, таму што менавіта гэтыя схемы і іх набор, своеасаблівыя для кожнай нацыянальнай культуры, канструююць сэнс дыскурсу, тэксту і зносін у цэлым. «Вакабуляр культуры» ўключае тры пласты моўных адзінак: «інтэрнацыянальны (базісныя словы-паняцці з сусветнай гісторыі, геаграфіі, дакладных і біялагічных навук, вядомыя ва ўсіх культурах і мовах), спецыфічны для англамоўнага свету (асабліва важны на фоне шырокага выкарыстання англійскай мовы як пасрэдніцы ў міжнародных зносінах і «транснацыянальнай граматыцы» на ёй), нацыянальна-самабытны (напрыклад, тэрміны бейсбола ў амерыканцаў супраць тэрмінаў крыкета ў брытанцаў)» [1, с. 78].

Мова міжкультурных зносін – гэта паняцце, якое ахоплівае спецыялізаваную форму існавання мовы, арыентаваную на іншамовныя (знешнія з пазіцыі гэтай мовы) культуры. Тое, наколькі тая ці іншая натуральная мова на пэўнай стадыі свайго развіцця прыстасавана для міжкультурных зносін, залежыць ад ступені ўцягнутасці дадзенай моўнай супольнасці ў глабальныя зносіны. Можна з упэўненасцю сцвярджаць, што найбольшае развіццё ў сучасным грамадстве атрымала англійская мова. Сёння англійская мова, ці хутчэй яе амерыканскі варыянт, з’яўляецца мовай «кайнэ» глабальнай культуры, якая зараджаецца. Мільёны людзей ва ўсім свеце, якія ўсё часцей выкарыстоўваюць англійскую мову ў якасці мовы міжнародных зносін, робяць гэта ў практычных мэтах.

Ва ўсе часы людзі карысталіся пэўнай мовай, якая выконвала функцыю міжкультурных зносін. У часы Антычнасці і Сярэднявечча гэта была латынь, на працягу некалькіх стагоддзяў на Захадзе – французская мова, у другой палове дваццатага стагоддзя – англійская мова. Дыпламаты, бізнесмены, навукоўцы, турысты і людзі, якія іх абслугоўвалі, пілоты авіяліній і авіядыспетчары – усе яны мелі патрэбу ў якім-небудзь сродку эфектыўных зносін адзін з адным, сёння яны робяць гэта пераважна

па-англійску. У гэтым сэнсе англійская мова з'яўляецца сродкам міжкультурных зносін, таксама як хрысціянскі каляндар стаў сусветным інструментам вымярэння часу, арабскія лічбы – сусветным спосабам ліку, а метрычная сістэма – большай часткай сусветнай сістэмы вымярэння.

Англійская мова ў сучасным свеце, безумоўна, з'яўляючыся сродкам міжкультурных зносін, усё ж такі, на думку С. Хантынгтона, не з'яўляецца ўніверсальнай, сусветнай мовай, паколькі яна не з'яўляецца крыніцай ідэнтычнасці і кансалідацыі народаў. У апошні час англійская мова стала «дээтнізаванай (ці мінімальна этнізаванай)». Людзі, якія гавораць на англійскай мове ў розных частках свету, усё больш гавораць на розных англійскіх мовах. Англійская мова набывае мясцовы каларыт, які адрознівае ад брытанскага або амерыканскага яе варыянта. Адрозненні настолькі значныя, што людзі, якія размаўляюць на гэтых англійскіх мовах, амаль не разумеюць адзін аднаго. У незаходніх грамадствах зараз у наяўнасці дзве супрацьлеглыя тэндэнцыі. З аднаго боку, англійская мова ўсё больш выкарыстоўваецца на ўніверсітэцкім узроўні, каб даць выпускнікам магчымасць весці «эфектыўную гульню ў глабальнай гонцы за капіталамі і пакупнікмі». З іншага боку, сацыяльны і палітычны ціск вымушаюць усё больш выкарыстоўваць мясцовыя мовы. «Арабская мова выпяняе французскую ў Паўночнай Афрыцы, урду займае месца англійскай як мова кіравання і адукацыі ў Пакістане, а СМІ, якія карыстаюцца мясцовымі мовамі, замяняюць англамоўныя медыя ў Індыі. Як заяўляюць некаторыя эксперты незаходніх краін: «Выкарыстанне англійскай мовы дзеліць людзей на дзве нацыі: тых нямногіх, хто кіруе, і большасць, якімі кіруюць, хто не можа гаварыць на чужой мове, і гэтыя дзве нацыі не разумеюць адна адну» [4, с. 86–87].

У свеце назіраецца ўстойлівая тэндэнцыя да адраджэння незаходніх культур. У многіх краінах як на Усходзе, так і ў Лацінскай Амерыцы адбылося пераасэнсаванне сябе ў сучасным свеце, пасля чаго яны перасталі «саромецца» сваёй неадпаведнасці заходнім мадэлям і ўзорам у жыццёўладкаванні і паводзінах і пачалі праводзіць у сваіх краінах культурную палітыку па зацвярджэнні каштоўнасцей і норм сваіх культур.

Такім чынам, даследаванне месца і ролі культурнай карціны свету і моўнай асобы ў працэсе міжкультурных узаемадзеянняў заключаецца ў тым, што прадстаўнікі розных лінгвакультур па-рознаму вербалізуюць агульначалавечыя канцэпты на падставе прагматычных, ментальных, лінгвістычных і культуралагічных прынцыпаў.

Літаратура

1. Костомаров, В. Г. Американская версия лингвострановедения (обзор концепции «культурной грамотности») / В. Г. Костомаров // Русский язык за рубежом. – 1989. – № 6. – С. 72–80.
2. Маслова, В. А. Введение в лингвокультурологию: учебное пособие / В. А. Маслова. – М.: Наследие, 1997. – 208 с.
3. Садохин, А. П. Введение в межкультурную коммуникацию: учебное пособие [Текст] / А. П. Садохин. – М.: КИОРУС, 2014. – 254 с.
4. Хантингтон, С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон. Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. – М: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

Чжао Цзэнфан
Белорусский государственный университет
культуры и искусств
(г. Минск, Республика Беларусь)

ФОРМИРОВАНИЕ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА В СУБКУЛЬТУРЕ КИТАЙСКОГО СООБЩЕСТВА ДЕТЕЙ

Детское сообщество в государственной демографической политике КНР находится в центре внимания. Постановлением ЦК Компартии Китая «Среднесрочный и долгосрочный план развития молодежи (2016–2025 годы)» предусматривается создание упорядоченной и благоприятной среды для детей, чтобы они могли быть здоровыми и развиваться в соответствии со своими специфическими характеристиками. Такое внимание партии, государственных и общественных институций Китая к детям обусловлено рядом факторов. Во-первых, общее число детей в возрасте до 14 лет в Китае составляет 221 322 621 человек, что составляет 16,6 % от общей численности населения [2]. Во-вторых, дети – это будущее китайского общества. Детство является важным периодом гражданского становления человека. На этом этапе развития происходит духовное освоение мира, осуществляется эстетическое восприятие его сущности, передается накопленный предшествующими поколениями культурный опыт. Поэтому целью воспитания и образования детей в КНР является формирование идеального человека (цзин-цзы), благородной совершенной личности, которая в своей жизни на первое место ставит чувство долга перед обществом.